

ÉVFORDULÓN

Tudósok, írók hatvanadik-hetvenedik születésnapját megünnepelni bevett szokás. Érthető, ha egy köztisztelőben álló ember tisztelői, tanítványai, barátai keresik az alkalmat arra, hogy a nagyközönség előtt elmondják, mit köszönhetnek mesterüknek, és még érthetőbb, ha az ünnepeltnek jól esik ez a többnyire társadalmi formákat öltő tiszteletnyilvánítás, mely sokszor elosztatja kételyeit önmaga értékével szemben és meglelégedéssel tölti el, mikor az ünneplő csoportosulás mintegy ráteszi a koronát életművére.

Szekfű Gyula esete egészen más. Mi hozzá közel állók tudjuk, hogy ő, akinek gondolatain egész nemzedékek, sőt az egész nemzet okult és nevelődött, mindenképpen el akarja kerülni az alkalmi ünnepeltetést, és tanítványainak sem sikerült rávenniök arra, hogy tűrje el egy emlékkönyv kiadását, hol dolgozataikkal bizonyíthatják, mit jelentett tanítása szellemi fejlődésükben. Szekfű, aki a Trianon utáni kort éppen azért nevezte el neobarokknak, mert a hiú önkultuszt jellegzetes vonásnak ismerte

fel benne, nem bírja el az ünneplést, mert míg szerénysége miatt szenved a dicséreték özönében, addig érzi, hogy e megnyilatkozások sablonos formái sokszor csak sivár közömbösséget, fáradt unottságot takarnak. És mégis, bár tudjuk, hogy ez a mi kis házi ünnepünk, mely elsősorban a Magyar Szemle alapítójának szól, csak kedvetlenséget fog neki okozni, úgy érezzük, tartozunk vele nemcsak neki, hanem önmagunknak és a magyar közönségnek is: annak is, amelyik tiszteli, annak is, amelyik nem ismeri, de annak is, amelyik azzal mutatja meg nagyságát, hogy támadásai állandó céltáblájául választotta.

El kell mondanunk újra meg újra, — s ez az alkalom ezúttal a 60. év fordulója — mit jelent az ő tudományos és nemzetnevelői munkássága a magyarságnak, és hozzá kell járulnunk ahhoz, hogy gondolatait ismételve, az ő legsajátabb misszióját szolgáljuk. Ezért kell az ünnepeltnek is ezt a szerény tiszteletadást megbocsátania, hiszen a misszionáriusnak sem lehet közömbös, ha gondolatait, melyekbe egész lelkét beletette, mások is hirdetik, terjesztik, népszerűsítik.

De kötelességünknek éreztük ezt a megnyilatkozást már csak azért is, mert tudjuk, hogy eszközökben éppen nem válogatós ellenfelei sokak szemében eltorzították képét, viszont az ő tárgyilagosságra törő, az eszményi célt soha szem elől nem tévesztő szelleme nem találja fontosnak, hogy ócsárlóihoz leereszkedjék, vagy pláne, hogy vitába szálljon velük. (Inkább nem olvassa őket.) Így hát másoknak kell felvilágosítaniuk a közönséget, ha a rossz-

akarató rágalom és az elvakult indulat fantazmagóriáit — nem erős szavak ezek, ha a Szekfű-ellenes irodalomról szólunk — akarjuk eloszlatni.

Tanítványai és régi munkatársai mondják el alább, mit jelent Szekfű Gyula a tudományban, az egyetemi tanszéken, a magyar publicisztikában és irodalomban. Nekem, a régi barátnak kényesebb feladat jutott: képet adni az emberről, akiről csak azért van annyi téves nézet a köztudatban, mert nagy sikerrel tudja elrejteni minden személyes vonását hatalmas munkássága mögé, ami tudvalevőleg nem korszerű jelenség.

Ha az ember „faculté maîtresse”-ét keresem, azt hiszem, nem csalódom, ha azt rendkívül fejlett erkölcsi érzékében ismerem fel. Az élet keserű tapasztalatai, a magyar történelem szemléletének komor, sokszor kétségbeejtő tanúságai, a szomorú nagy magyar szellemekkel való állandó érintkezés kétségtelenül fejlesztő hatással volt ennek az erkölcsi szemléletnek a kialakulására. De egészen bizonyosan mélyen gyökerezett benne már azelőtt is, természeti adottság kell hogy legyen nála.

Szekfű Gyula tehát mikor embereket, sorsokat önmagában vagy műveiben mérlegre tesz, ösztönösen, mély intuícióval látja meg bennük az erkölcsi fogyatékoságokat: az erkölcsi kritika valóságos zsenijének bizonyul. Leküzdhetetlen ellenszenvet érez minden, akármilyen ügyesen leplezett, altruizmus álarcában jelentkező, sokszor önáltató önzés, becstelenség, hazugság iránt, de mint szemlélődő, befelé élő ember megfigyeléseit önmagába temeti, hogy mint író aztán elvi jelentőségű kritikájával

gyengítse a közt is illető erkölcsi defektusok romboló hatását.

Am ugyanolyan ösztönösséggel, de meleg szeretettel, mély együttérzéssel vonzódik azokhoz az élőkhez és holtakhoz, akik magasabb szellemiségüket nemesítik meg Istentől kapott erkölcsi kiválóságukkal és ugyanúgy azokhoz is, akik egyszerűen csak becsületesek és szerény életkörükből tisztességgel végzik el hivatásbeli kötelességeiket. Az ő lelkéhez egészen közel áll Széchenyi, Deák, Vörösmarty vagy Petőfi lelki tisztasága, mély erkölcsiisége, de ugyanakkor megható gyöngédséget mutat a kisember iránt, mert a sofförben, pincérben, napzárásban is érzi a magasabb erkölcsi értéket, amit az a kisember jelent azokkal szemben, akik a közélet porondján ágálnak, mint a hazug konvenciók élősdierei. Nem azért, mert a szívéhez közelebb, mert munkás, kisiparos vagy földműves, hanem azért, mert jóra való ember.

Milyen természetes álláspont volt ez valamikor, és milyen ritka ma!

Szekfü Gyula demokráciája tehát nem ideológiai, hanem keresztény, emberi s aki ezt nem érti meg nála, soha semmilyen művét nem foghatja fel a maga mélységében.

Bernanos egyik regényében egy szent leányt ábrázol és sejteti az olvasóval, hogy a leánynak olykor boldog elragadtatásai vannak, amikor Isten látogatja meg. A leányt azonban a modernkori polgári élet minden csúfsága és aljassága veszi körül: kapzsi vagy korlátolt szülők, rokonok, bolondos, züllött orosz emigránsok, rossz papok úgy rajzanak

körülötte, mint az éjjeli lepkék a lámpa körül, mert ösztönösen érzik a leány titkának vonzóerejét. Gyötrik, üldözik, vagy mohón élvezik *jelenlétét*: végül is a szegény leány életébe kerül ez a démoni füzértánc.

Valami hasonlót látok Szekfű életében is: senki sem tud mellette közömbösen elmenni, mindenki le akar számolni vele. Féltudósok, maniákusok, közéleti paraziták újra meg újra anatómiát szórnak rá, becsmérelik, minden rosszért felelőssé teszik és azért is, ami velük a valóságban vagy képzeletükben történik. Mások vallomásokkal ostromolják, elmondják életüket, bajaikat, terveiket, szinte gyónnak neki, mert ösztönösen vonzódnak hozzá, aki mindenkin átlát, mint az arsi plébános és aki, bizony, sokszor annyiban is hasonlít e szent emberhez, hogy magába temeti mások bűneit és szenved helyettük is. Volt alkalmam tapasztalni, hogy az egyszerű ember is felmelegszik társaságában, közvetlenséggel beszél neki magáról, mert érzi, hogy bajait mélyen megértő emberrel találkozott.

Ám Szekfű Gyula kijózanít is, lehámozza lelkünkről a hamis illúziók rétegeit, az élet nagy hazugságait, ha még oly fájdalmas is tőlük megválnunk. Éppen ezért olyan izgató őt olvasni; úgy kerülünk ki szelleme fürdőjéből, mint a bűnös a gyónatószelekből: megalázkodva, önmagunkba hullva. Es mint az orvos, letépi a kötést sebünkről, de ugyanakkor érezzük, hogy a fájdalomra gyógyulás következik, hiszen megmutatja a javulás útját is — önmagunkban.

Horváth János megállapítása: a legnagyobb

magyarok sajátságosan egyeznek abban, hogy reménytelenül cselekszenek, egyszerűen csak azért, mert magasabb erkölcsi elveknek, belső parancsnak engedelmeskednek, kötelességüknek érzik a cselekvést. Zrínyi, Széchenyi, Deák, Madách, Arany, Tisza István, Ady, Kodály pesszimisták, sőtétén látó próféták és mégis lázagin dolgoznak és cselekvésre biztatják nemzetüket.

Ez a titka Szekfű híres pesszimizmusának is. Az ő mikroszkóp-szeme biztonsággal ismeri fel az emberi jellem gyengeségi baktériumait, s így nem csoda, ha ő maga is annyi keserőséggel telítődik meg, ha a multat vagy a jelent szemléli. De minden pesszimizmusa ellenére sem prédikál tétlenséget, nem menekül az érdektelen tudomány vagy szépség szigetére, hanem a jövőben bízunk, melyet hol a még el nem bódított ifjúságra, hol a becsületes emberek összefogására alapít s így van kedve tanítani, írni, küzdeni, még ha félreértik is szándékait. Hiszen a jövő embereiről még felteheti, hogy a józanság és erkölcsiség elvei szerint fogják alakítani a nemzet életét. A múlt nagy nyomozója, kivételes látója úgy szeretné átgúrní a nemzet erkölcsiségét, hogy a végzetes hibák többé meg ne ismétlődhessenek. Ezért a gyógyulást — igen jellemzően — önmagunk erkölcsi reformjában látja, Széchenyi példájára, csak úgy mint a keresztény vallás, mely a bűntől való szabadulást a belső tisztulásra való törekvéstől várja.

Így Szekfű született ellensége minden közéleti hazugságnak és erkölcstelenségnek. Erkölcsi mérlege oly finom, hogy kritikája talán sokszor kegyet-

lennek látszik. De a magyar múlt tanulmányozása arra a felismerésre vezette, hogy a nemzetnek világos látásra és intranzigens, kemény, becsületes jellemekre van szüksége.

A nemzetpolitikus Szekfü ennél fogva személyében egészen távol áll a politikától. Szemlélődő lelke, érzékeny kedélye, hajthatatlan erkölcsisége távol tartják tőle. De elmélyedő szemlélete a nemzet életének mély rétegeit tárta fel, úgyhogy politikus és nempolitikus egyaránt tanul belőle.

Hogy a morális pátosz mennyire veleszületett írói és tudós jellemvonása, azt sajátságosan lehetett érezni már annak idején, első művében, melyet a nagyközönség számára írt. Mikor A száműzött Rákóczit először elolvastam, — bocsánatot kell kérnem az olvasótól, de itt kénytelen vagyok egyéni benyomásaimmal foglalkozni — egyszerre magam előtt láttam a fejedelem nagy, fájdalmas alakját, emberi közelségben éreztem ezt a hőroszt, pedig az író csupán életének szenvedésre, tétlenségre kárhozott korszakát elemezte mesteri tollal. De a vértelen Pantheon-szobor helyett életet kaptunk már ebben a korai műben, melyet akkor levéltárosi munkája közben kezébe került okmányok alapján írt meg. Már itt mély erkölcsi érzékének és művészi intuíciójának csodálatosan szép termékét nyújtotta, ami iránt akkor még oly kevéssé volt fogékony ez a politikai ikonjaiba szerelmes s az élettől messze elrugaszkodott korszak, hogy kíméletlen, ostoba hajszával majdnem a kétségbeesésbe kergette az akkor még fiatal, érzékeny lelkű tudóst. S a pártatlan olvasó nem tudta felfogni, hol van ebben a könyv-

ben a nagy ember emlékének megsértése, mikor ellenkezőleg: egy csodálatos beleérzéssel megragadott arckép rajzolódott szemei elé? A mai nemzedék már bajosan fogja megérteni azt a tudományos és abszolút etika megcsúfolásán érzett felháborodást, ami a jobbak lelkét elfogta, mikor látták a könyv körül folytatott handabandázást és a megbolondított tömegek indulatkitöréseit. De azért ma is van íróember, aki gyűlölködő elvakultságában felújítja ezeket az ostoba vádakát, mert képtelen saját vélt sértődöttségét a tárgyilagos igazságtól elválasztani. És csak természetes, hogy a nemzet történeti egységét állandóan szem előtt tartó tudóst és publicistát ma is kíméletlenül támadják, mert nem hajlandó tollát egyoldalú, vagy nemzetromboló politikai pártprogramok szolgálatába állítani. Így lett bizonyos oldalon Szekfű Gyulából például a magyar nép ellensége, holott sok publicista, ki ma a népből él, éppen az ő gondolataiból indult ki pályája kezdetén. De ma erre nem szívesen emlékezik vissza.

Pedig az, akit annyiszor minősítenek rossz magyarnak elvakult ellenfelei, hazájának és fajtájának valóságos szerelmese. Csakhogy az ő hazaszeretete tisztultabb, mélyebb mint az átlagé. Nem hordja a száján, hanem a szívében, mint minden nagy magyar.

Ma mikor a magyar nemzet történeti és szellemi egységét tépi, cibálja sok haszontalan firkász, mikor — ellenségeinkkel versenyezve — valóságos lelki gyönyörűséggel olvastgatják a nemzet forrasztékait, materialista faji alapon boncolgatják a nemze-

tet különféle elemeire, magát a színmagyarságot sem kímélve ebben az öngyilkos elemzésben, gonosz indulattól fűtött ellenségek még a magyar származást is megtagadták tőle, idegen eredetet koholva rá. Szekfű ezekkel a támadásokkal sohasem törődött, nem nyilatkozott, nem közölte családfáját: a ráfogás nem érdekelte.

Mi sem azért említjük fel, hogy ősei századokkal ezelőtt is ugyanilyen nevet viselő magyar kisiparosok voltak, mintha sok jelentőséget tulajdonítanánk ennek az ostoba kötekedésnek.

De ez a származás sok mindent megmagyaráz. Ez a látszólag nyugodt, kifelé szinte flegmatikus, kissé mongolos magyar arc mély és intenzív lelki életet takar. Nehéz magyar jellem, mely egész tömbben cselekszik, érez, gondolkodik, s nem a felületen cikázik, pillanatnyi reakciókban él. Súlyos, mint Deák, töprengő, mint Arany, de aktív, mint Széchenyi.

Szekfű minden olvasójának éreznie kell, hogy nála a tudóst kötelező tárgyilagosság és kritikai érzék mennyi gyöngéd hazafiúi érzéssel társul. Kinek jutott még eszébe rajta kívül tudós társai közül, hogy a nagy nemzeti összeomlás után lelkiismeretvizsgálatot tartson, leszámolva az összeomlásért felelős korszakkal? Egyedül ő érezte, hogy ha a történetírás célja a nemzet szolgálata, — hiszen minden pátoaszát, de pusztá jogosultságát is a nemzet-től kapja — akkor a történetíró sem veszhét el a régi korok részletkutatásainak sivatagában. Az ő meleg nemzeti érzésének fájdalmas, keserű élménye forradalmasította az ő tollán az egész magyar tör-

ténettudományt és rajta át megújította az egész nemzet multszemléletét.

Persze maga a morális érzék és hazafiság egymaga nem magyarázza Szekfű Gyula egyéniségének nagy tudományos hatását és sajátos művészi varázsát. Ritka intelligenciája és roppant munkabírása épp annyira jellemzi őt, mint finom erkölcsi érzéke. Nagy szintetikus látása tette képessé arra, hogy egymaga végezze el egész nemzedékek munkáját, olykor temérdek részletmunkával pótolva ki a magyar történetírás hiányzó fejezeteit. Értelme mindig a nagy egységet ragadja meg, akkor is, ha apró adatokat idéz, — ez a sokat ócsárolt és támadott szellemtörténeti irány, — ritka adomány ez a tudományos világban és elragadó hatással van olvasóra, laikusra, szakemberre egyaránt. A magyar multat és jelent senki előtte ennyi balzaci sokszerűséggel nem fogta meg egységében és részleteiben. Nagy hatása jórészt innen is ered: a nemzet centrális problémáihoz nyúlva, annyi egyszerűséggel és mélységgel fejezi ki magát, hogy mindenki megtalálja műveiben a feleletet a magyar lét és saját léte azon kérdéseire, melyek izgatják.

A Magyar Szemle is az ő aggódó éleslátásából eredő nemzetnevelési programnak egyik eszköze. S az ő évfordulóján éppen azért akartunk tanúságot tenni arról, hogy megértettük őt és híven szolgáljuk elgondolását, amit csak úgy tehetünk meg hozzá, a mesterhez méltó becsülettel, ha állandóan őt és életművét tartjuk szem előtt.

Eckhardt Sándor